

verschijnsel vindt men evengoed bij de Egyptenaars en Babyloniërs, de Chineez en Mexicanen. Overal is het, niet een langzaam voortschrijdend proces, dat opklimt uit de veelheid der afgoderij tot al zuiverder godsbegrip, maar juist omgekeerd, een steeds toenemende verbastering 59). Niet het fetischisme of animisme, maar het Henotheïsme of Kathenotheïsme, gelijk men het thans noemt, is volgens Duitschland's grooten filosoof van onzen tijd, von Hartmann — en zijn getuigenis, omdat hij radicaal tegenover het Christendom staat, heeft hier te meer waarde — het uitgangspunt van alle religie geweest 60). En al is dit Henotheïsme niet hetzelfde als de aanbidding van den éenen waren God, den schepper van hemel en aarde, maar veeleer gelijk von Orelli terecht opmerkte 61), de eerste schrede op den weg, die tot afgoderij leidt, zoo legt toch dit feit getuigenis af voor de juistheid van wat de Apostel Paulus in Rom. 1, aangaande den oorsprong van het heidendom ons zegt: *διότι γινούτες του θεου ούχ ως θεον έδοξασαν, άλλ' έματαιωθησαν εν τοις διλογισμοις αύτων.*

De breede basis der religionsgeschiede, waarop de evolutie-hypothese was gebouwd, bleek dus onbetrouwbaar. Maar ook de poging om deze hypothese op Israel toe te passen, liep, naar eigen getuigenis, op teleurstelling uit. De zwakheid der religionsgeschichtliche school bleek reeds daaruit, dat ze beginnen moest met de historische traditie van Israel — toch de eenige kenbron der historie — als onbetrouwbaar op zij te schuiven ten einde plaats te krijgen voor haar ideologische reconstructie. Indien metterdaad het Oude Testament één reusachtig falsificaat is, uit de priesterschool te Jerusalem herkomstig, welken waarborg hebt ge dan, dat zelfs die weinige brokstukken, die de critiek voor echt houdt en waarop heel het gebouw van haar reconstructie rust, niet evenzeer zijn verdicht? Zoodra de Apologetiek, — denk slechts aan het meesterlijke werk van James Robertson 62), — met een beroep op deze zelfde stukken, die als steunpunt voor Wellhausen's hypothese dienen, gaat aantoonen, dat de reconstructie van Wellhausen niet deugt, moet men wel tot een lateren Redactor of Interpolator de toevlucht nemen en een nieuwe falsificatie bij de vorige worden geboekt 63). Ongetwijfeld de gemakkelijkste manier om van lastige getuigen zich te ontdoen, maar waaruit tevens blijkt, dat de bodem, waarop het nieuwe gebouw rust, meer heeft van vlottend drijfzand dan van rotsvast graniet. Toegestemd echter een oogenblik, dat het resultaat van het critisch onderzoek vast staat en het nieuwe gebouw op solieden grondslag